

1255

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Vol.} Ser. E 72

Title: Kisanvadi Tika
^

892

C	Kirana vali Title (P. 3)	: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
sk	:	: Publisher
892	:	: Incomplete Remarks

सद्विशेषविशेषपुपसंक्रमतोविशेषोपसंक्रमणेबाधि।

कुः स्वजनाप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तरापायेतदनंतराभावात्पक्षगतिः

ॐ २

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ विद्यासंघोदयोदे कारुविद्यारुना दये ॥ यदुवेति नमस्तस्मै लस्मै विदि
 श्वतस्त्रिषे ॥ १ ॥ यतोद्वयं गुणाः कर्म तथा जातिः परा परा ॥ विशेषाः समवायो वा तमाश्चरुमुपा
 स्महे ॥ २ ॥ अर्थानां प्रविवेचना यजु गताम नैकमः शान्तये स नार्गस्य विलोकनाय गतः ॥
 ॥ श्री ॥ कस्य यावार्थिनः ॥ १ ॥ तत्तत्तामसकृतभीतय इमं विद्यावतां प्रीतये व्याते ते किं रणा बलं
 मुदयतः सत्तर्कं तेजो मयीम् ॥ ३ ॥ अनिविरसमसारं मानवार्त्ताविहीनं प्रविततवदुवेलुप
 क्रियाजालदुस्थं ॥ उदधिसममंतं त्रंतमेतद्वदं तिपुखलजडधियो येनेऽनु कं प्यं त एते ॥ ४ ॥
 ॥ १ ॥ शास्त्रारंभे सदा वारपमिप्राप्ततया कायकाश्रितो जिः कृतं नमस्कारं शिष्या शिष्टपि तुमादे निवर्त्तते
 प्रणमेति ॥ कर्त्तव्यायेदया पूर्वकाले त्रणामस्य कानिर्देशः ॥ भक्तिश्चदाति शयः इक

परापरगुरु ५२

॥ १५ ॥

२१ नवैवं किमनेनेति वाच्यं प्रवितस्यास्यैव वलव नरविघ्नवारत्तोपि कारतात् २३
 र्षः प्रशब्देर्नोद्यते ॥ तथा कृतादिपरमेष्ठेन निर्मगलं भवति ॥ कृतमंगलेन वारखं कर्मनिर्विघ्नं प
 रिसमाप्यते प्रवीयते न ॥ आगमकलत्वाच्ची स्पर्धस्य व्यभिवासे न रोषाय ॥ तस्य कर्मकर्त्ता साधनवेग
 ण्यहेतुकत्वात् ॥ साहुण्येपि विघ्नहेतुत्वं लीयस्वात् ॥ न हि घने मुक्तमुदकमेकस्तणस्तं को निवार
 यितुं न समर्थ इति तदर्थं नोपादीयते ॥ सजातीयप्रवयसंवलितस्य तस्यैव शक्तत्वात् ॥ नववि
 ष्टहेतुसद्भावनिश्चयाभावात्तद्वारणकारणमनुपादेयं ॥ तत्संदेहेपि तदुपायनस्य त्याग्यत्वात् ॥
 अमथानुपस्थितपरिपंथिभिः पार्थिवैर्द्विरदयश्च पतयो नाद्रियैरन्निति ॥ ईश्वरमित्यनेनैव
 जगदेतत्त्वहेतुमिति पुनर्विशेषणोपादानं प्रमाणस्वरत्नाय ॥ कार्यहेतुना विना स्वात्मानमना
 पूर्वहेतुतया कर्त्तारमाप्तिपति ॥ ईश्वरपरसंनिहितो वा हेतुश्चोविशिष्ट एव श्रेयः समविशमनिमि
 त्तवर्त्तते ॥ प्रस्तुतशास्त्रहेतुत्वाद्वा हेतुमित्याह ॥ अर्थतेहियत्कणादोमुनिर्महे श्वरनियो गप्र
 लक्षे ३

तेन र्थे

प्र

सादावधिगम्यशास्त्रप्रणेतवान् तं हेतुं प्रमाणमात्रं मया संगृह्य वक्ष्ये तदा त्वयः ॥ अतः
श्रुत्वा मादनुपश्रुत्वा त्वत्प्रणेतृमात्रं मुनिप्रणमेत्यनुसज्यते ॥ यद्यपि गुरुतमगुरुतरगुरुक्रमे
लोवप्रणामः किंपतदप्यपिशिष्टावागदेव लभ्यते तथापि शिष्यशिस्तये क्रमोपि निबद्धो
ति ॥ तथा वमुनिप्रणेतः पश्चाद्वा वेदं ते सन्निधिसिद्धमवधित्वमीश्वरप्रणामस्यैव तदतिमं
रूपयोजनमित्यपि न वाच्यं ॥ श्रुतिश्रुतिप्रकरणादीनामनवकाशात् ॥ अथ वा यतः शुश्रूषवः
श्रवणादिषट्कं यथोचि नो न स्य कुर्यात्ते वासि न उपसेदुरतो वक्ष्ये तदस्य नेन संबुद्धते अन्य
पारम्पर्यसदितं स्यादित्यपि शिस्तस्य शिस्तस्यै ॥ एवं शिष्टे ते शिष्टा अवितथा कुर्युः ॥ तथा वा
नविशिन्नसंप्रसार्य वीर्यवद्वशास्त्रं स्यात् ॥ यतो विद्ये बह ॥ अस्य कायान्नरुक्ते यत्तायनमात्रं

श्रीः ॥

॥ २ ॥

तमा

॥ २ ॥

वीर्यवती तथा स्यामिति । एतेन सोत्रमप्यतः परं व्याख्यातं पदार्थधर्मसंग्रह इति ॥ पदा
र्थोऽव्याख्ये स्तोत्रधर्मास्तएव वापरस्परं विशेषणीभूताः ते अनेन संगृह्यन्ते शास्त्रिनाना
स्थानास्थिता एकत्र संकलय्य कथ्यत इति संग्रहः संप्रकृतो वक्ष्यते प्रकरणशुद्धे संग्रह
पदेनैव दर्शितत्वात् । वैशद्यं लघुता कृत्स्नता च प्रकर्षः । सूत्रे वैशद्याभावात् भाष्यस्य
विस्तृतत्वात् प्रकरणानां वैकदेशविषयत्वात् । एतेनाभिधेयं दर्शितं भवति । नवतस्य
तीतावपि प्रेक्षावा न्प्रयोजनं विना प्रवर्तत इति तदाह महोदय इति । महान् उदय उदयो
ज्ञानमिति यावत् सोऽस्माद्भवतीति मया द्यः संग्रह उक्तः । ततः किं न ह्ययं पुरुषाश्च
कृते पदार्थाः केवतेषां धर्मा इत्यत आह इत्येति । अत्र के पदार्था इत्यपेक्षाया पदार्था

के. ३. म.

येव ते रपायातः। ज्ञानापायस्तथा बहुः स्वसंतानो ह्येदः। तत्र तत्त्वज्ञानं पुरुषप्रयत्नसाध्यमिति किं पुनर
 त्रप्रमाणं। दुःखसंततिरसंतमुच्छ्रियते संततितात्पर्यं सततिवत्तरत्यायोः। पार्थिवपरमाणुगुत
 रूपादि संतानेनानेकांतिकमिति चेन्न। सर्वात्मगतदुःखसंततेः पक्षाकरणे फलतस्तस्याप्येतेन प्रोक्त
 ता न हि सर्वमुक्तिपक्षे सर्वोत्पत्तिमन्त्रिमित्तस्यादृष्ट्याभावात्तदुत्पत्तौ वाङ्मयमिति न व सर्वप्रोक्तं एव
 वक्तोतदुत्पत्तेः प्रयोक्तुं न मिति। न हि वाङ्मयप्रयोक्तुं न भाविना कस्यचिदुत्पत्तिरस्ति। सर्वमुक्तिरेवैव्यतदिति
 वेत्ततद्विषय एव नापवत्यते तस्यैव दुःखसंतानेनानेकांति किं मुदोहरणं तरगवेद्यपया एव मस्तु
 न वेदाहरणमादरण्यमिति चेन्न। असिद्धे सिद्धौ वा संसार्यकस्य भावा एव के निदा मान इति स्थिते न हि
 प्रपियदितथा स्यात्तरा समविपरीतप्रयोक्तुं पारिव्राज्यमिति शक्यमानकश्चिन्नदर्थं ब्रह्मवर्षादिदुःख
 मनुभवता। अथ यदि सर्वदुःखसंततिरिति चेन्न विवर्ति न हि इयता काले न किं ता भूता एकैकं स्थि

॥ श्रीः ॥

॥ ५ ॥

ने ५

॥ ५ ॥

कल्येपये कैकोपपरयेत तथा पुच्छं नः संसारः स्यात्। कल्याणमनंतत्वात्। सत्यां अतंत
 एव ह्यपवक्ताः न तु सर्वे संप्रतिसंसारस्य प्रसक्तसिद्धत्वात्। न चेतदेवन स्यादिति ब्रूमि
 ति चेन्न। कालनियमप्रमाणाभावात्। न व सर्वोत्पत्तिमन्त्रिमित्तादृष्टानुपपत्तौ सर्वमुक्तेर
 नुपपत्तिः। अपवर्गस्य भोगतत्साधनेतरत्वात्। न ह्यदृष्टनिवृत्तिरप्यदृष्टसाध्या एकस्या
 प्यनपवर्गप्रसंग इति। स्यादेतत्। आदिमतीप्रदीपसंततिर्निवर्तते। दुःखसंततिरसंताना
 दिः। इयमनुवर्तिष्यतरति चेन्न। मूलो ह्येदं नुवर्त्योः प्रयोक्तुं कत्वात्। मूलो ह्येदेहि संतते स
 ह्येदः। मूलानुवर्तौ वानुवर्तिः। अन्यथा त्वादिमत्वाविशेषे कालनियमो न स्यात्। काविप्रदी
 पसंततिः प्रहरमनुवर्तते। काविदहो सत्रमित्यादिनियमो हि तैलादिमूलो ह्येदनियमप्र

केतुः

अ१

त४

ज्ञा२

॥प्रो॥

॥६॥

युक्त इति शरीरं वाव संतं प्रिया प्रिये न स्पृशत इत्या गमाच्चायमर्थो भवसेपः। स्फादेत वात त्वज्ञा
 नं हि विरोधितया समूलमिच्छा न मुक्तं लभन्ति श्रेयसहेतुः। न वा पय त्याशयेन वा रुनितमि
 दमपरोक्षं मिच्छा ज्ञानं निवर्तयितुं मुक्तं हते दिङ्मोहादौ तथा नुपलब्धेः। ततोपरोक्षं न मु
 श्यापि बलवत्तरं तत्त्वज्ञानं निवर्तन समर्थं। तच्च कुतो भविष्यतीत्यत आह तच्चेति ॥१॥ देव्य रवौ
 दना उपदेशो वेद इति यावत् तत्तेनाभिप्रेत्यात्पत्तिपादिताद्दर्शनात्। अयमर्थः। शास्त्रेण पदार्थो
 न्निविद्य श्रुते स्मृतीति साहसपुरापरिहृये गविधिना दीर्घकालादरनैरं तय सेवितानि
 वृत्ति लक्षणाद्दर्शनादेव तत्त्वज्ञानमुत्पद्यते यतो विद्वेदो पव इत्येव ननु पय त्याविना विवे
 कः। न न विवेकनादिनोपदेशमात्रेणाश्रद्धामलक्षालनं। न च तेन विनाशं कश्चुकस्थाभ्यासः।

लो३

तप॥ नवतमंतरेण निवर्तको धर्मः ॥१॥

॥६॥

ज्ञानकर्मसमुच्चयः

नवतमंतरेण इह भूमि विभ्रम समुत्प्लवनसमर्थस्तत्त्वज्ञानसाक्षात्कार इति। एतेन सत्त्व
 शुद्धिद्वारेणागदुपकारकं कर्म सन्निपत्योपकारकं न तत्त्वज्ञानमिति मंतव्यं। न तु तुल्यकक्षतया
 तत्त्वसमुच्चयः। नापि ज्ञानेन धर्मोक्त्यते विहिततादिति धर्मस्मेव प्राधान्यं। इह द्वारेणोपयत्ता वदुष
 कल्पाना नवकाशात्। अन्यथा नेषडादिष्वपि तथा कल्प्यता। उपपत्तिविरुद्धं काम्यनिषि
 द्योत्पन्नादेव समुच्चयानुपपत्तेः। नाप्यसंकल्पितफलकाम्यकर्मसमुच्चयः। चतुर्थं विधिविरो
 धात्वा यवन्नित्यनेमिन्निकर्मसमुच्चयस्य स्यात्पि न त एतानुपपत्तेः। यत्प्राप्तमविहितकर्मण
 ज्ञानस्य समुच्चय इत्यपि नास्ति। तदभावेऽहस्य स्याज्ज्ञाने सति मुक्तेः। यतः स्मरंति। कर्मणैव हि स
 सिद्धिमास्थिता जनकादय इति। न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठातिथिपियः। अतः सत्यवादीन

पि५

चित्तव२

प्रम४

कि० ३०

तत्त्व ३

पारश्व ४

न

॥ श्रीः ॥

॥ ७ ॥

गृहस्थापिदिमुच्यते इति वनवसाधर्मस्यावेविशेसाधवेविशेषमुपपद्यते न वस्त्वर्गवदप
 वर्जयिष्यकारभेदः संभ्रति। तस्मात्तत्त्वज्ञानमेवनिश्रेयससाधनं। कस्मात्तु अतुल्यवृत्तत्वं
 ज्ञानस्य ज्ञानार्थिनस्तत्पुतिबंधकाधर्मविरोधनद्वारेण प्रायश्चित्तवदुपपुष्टेयं ते। उपनृतत्वं
 ज्ञानस्य त्वंतरालवद्वेष्टेः कारोरीपरिसमाप्तिवत्पारश्वाश्रमकर्म समापनं लोकसंग्रहार्थं
 मिति युक्तमुच्यते मः॥ एतेनोथा तोधर्मव्याख्यास्यामः। यतोभ्युदयनिश्रेयससिद्धिः संघर्षः।
 तद्वदनादस्माद्यप्रामाण्यमिति विस्मृती व्याख्याता॥ अन्यथा व्याख्याने हि यतोभ्युदयेति प्रत्येक
 समुदायाभ्यामुभयत्राप्यव्यापकं स्यात्। तद्यतोभ्युदयसिद्धिः संघर्ष इत्येतावतैव लक्षणे सि
 द्धयोरपरेण निश्रेयसस्य सहेतुत्वं प्रतिपादयितुं निश्रेयससंग्रहणमिति। एवप्रतिपन्नप्रयोगः

॥ ७ ॥

धेय १

इत्यारि

तत्त्व ४

विभागस्य ४

नार्थिसंबंधोजिज्ञासुः पृच्छति। अथेति। कानिद्रव्याणि कियंति वा के गुणाः कियं तश्चा कानि कर्मणि कि
 यंति वा किं सामान्यं कतिविधं। के विशेषाः कः समवायः किं व सामान्यतो। क विशेषतश्च पदार्थानां
 द्रव्याणां गुणानां कर्मणां त्रिषादिज्ञेयं। व कारो मिथः समुच्चये। साधर्म्यवैधर्म्ययोरेषेवांतर्भूतत्वं
 मय कलुषणार्थमपि न प्रश्नः। तत्रेति। तत्र ज्ञेयेषु वा कृतेषु द्रव्याणि पृथिव्यादीनि। पदार्थेषु नाधिक
 संख्या व्यवहोदपरत्वादेव न वत्वं लब्धं तथापि स्फुटार्थं न वंग्रहणं। एवकारश्च विप्रतिपत्तिरिति सा
 र्थः। सामान्यसंज्ञाद्रव्यमिति विशेषसंज्ञा पृथिव्यादिका। तयो कानि स्मृत्कृतेति शेषः। अ वगता
 भावस्य तस्यो के रागमलोदनुवगता प्रभावस्य लो कप्रसिद्धा र्थानुवादकत्वात्। लोके वैतावतामेव
 सामान्यतो विशेषतश्च व्यवहारः। किं पुनरत्र प्रतिषिद्धते न वैवेति। नह्यनवगतस्य प्रतिषेधः संभ
 वति। उच्यते। द्रव्यसतो न व बाह्यत्वं। न व बाह्यस्य सतो द्रव्यत्वं। तथा प्रतिपन्नस्यैव प्रतिपन्ननिषेध इति

पि १

पि ३

वा १ व १

कि० २०

दि० ४

धर्मिण एव बुद्ध्या न रोहात्. परि कथं विदुः हि मा रोहेत तदा स्मा निरपु न्ने धे

न किं विदुष्यति। अतः परं न शंका न दोषः न त्रयं। तथा हि इदं मे अधिकं द्रव्यं स्यादिति वा इदं मे अधिकं द्रव्यं स्यादिति वा

यथा सुवर्णस्य। अतः परं न शंका न दोषः न त्रयं। अतः न त्रयं न दोषः न शंका न त्रयं। अतः न त्रयं न दोषः न शंका न त्रयं।

॥ श्रीः ॥

॥ ८ ॥

वदन्तु भवसिद्धतया दुःखं दूषयन्। न वसा मान्य विशेष समवाये न तमंतमः। तेषां च उक्तं वैविध्यं
पि क्वा अयं संबंधिनामुपलंभं मंतरेणानुपलंभं नित्यं यथा मातुः। उपलंभे वा तस्य व्याघातात् तान
कर्मा संयोगविभागो रकारणात्वात्। ननु धकारेण किं विदुः कुतश्चिदिभ्यः स तं केन विदुः
पुन्यते। अतः धातुस्य तल्लक्षणानुपपत्तेरतत्वात् तान गुणः। इव्यसमवायात्। इव्यसमवेतं द्रव्यं

॥ ८ ॥

गुणस्य = २

मवेतमेव स्यादद्रव्यसमवेतं वा। उभयथापि गुणत्वव्याघातः। सामान्यवतः स्वतंत्रं द्रव्यत्वात्
नैः। निःसामान्यस्य गुणलक्षणव्याघातात्। गुणकर्मणोर्निर्गुणतया तस्य तत्र समवायविरोधा
त्। इव्यसमवाय एव कथमिति चेत्। इत्यं। नदि कालमनसा मयं। तेषां विशेष गुणविरहात्।
सामान्यगुणस्य च अपोपलंभनियमेत्तदप्रत्यक्षत्वेनाप्रत्यक्षत्वं संगतं। नात्मनः। बाह्यक
रणप्रत्यक्षत्वादिदं तास्य दत्वाच्च। नापि नो न भवत्येतोः। वाचुषत्वात्। वाचुषतादिगुणानां रूपि
द्रव्यसमवायेन व्याप्तातिव्यरूपित्वं गगनपुनाभ्यां व्यावृत्तमानं वाचुषगुणसंबन्धमपि व्यावृत्तय
ति। न वते उक्तं सः। प्रतीतो तदि रोधित्वाच्चैव तत्। गुणेषु न स्वगुणप्रतीतिपरिपंथि
गुणस्य नित्यमनुपलंभसंगतं स ता अयेते नैव प्रतिबंधात्। अस्ति गुणस्यासत्वात्। न

॥ ८ ॥

॥ ८ ॥

क००५

३३

॥ श्रीः ॥

॥ ६५ ॥

हवरित गुणं तशनुपलब्धेऽथ। न तावच्चायातेऽसौ रूपमेव। तद्रूपस्य लक्ष्मभास्वरत्वनियमात्।
 न वेदुनी लघुभावदाश्रयोपाधेरतथा भूतमिदमाभातीति सांप्रती शैलभूतलुम्फटिकपद्मरा
 गद्यांशं रूपाननुविधानात्। तस्मादुणांतरमेवेदं तेन सदृतिवाक्यं। तथा वेतुहेतुद्वयहणं
 द्विरहएव तद्रहणमिति विपरीतमिति महत्तनुपपत्तिः। अतएव न पाथः पृथिव्योः। आलोकनिरप
 क्षवदुर्गो ह्युत्पात्तपाथिवमेवेदमाशेषितरूपमित्यपि न समीचीनं। कास्यालोकसहकारिविरहे
 न तुषस्तदशेषेण सामर्थ्यात्। तदेव हि धर्मातरे समाशेष्यते पितृपातिमवत्। तत्रैव वानियत
 देशे नियतदेशत्वं नेदीयस्मरणोपसिद्धत्ववत्। उभयथापि तत्प्रथमं तदरेणानुपपत्तिरेक
 आरोपत्वादस्य न आरोपविषयत्वात्तस्यैवानवालोकात्। मंतरेण रूपगृहणे वक्षुषः सामर्थ्यं

॥ ६॥

शा४

मित्युक्तं। न आरोप्यारोपविषयाप्रथने भ्रान्तिसंभभवः। न दोभयोरन्यतरस्मिन् न वा पृथस्यैव वक्षुषो भ्रान्ति
 तिजनकत्वं। न वायमवाक्षुषप्रत्ययः। तदनुविधानस्यानन्यथासिद्धत्वात्। स्वप्नविभ्रमवन्मानस ए
 वायं न वाक्षुष इति नाशं कनीयं निमित्तं। ततयनस्पगेहे स्तंभकारो न वेति संदेहानुपपत्तेः। तस्मा
 क्रियावत्त्वाद्रुणवत्त्वाच्चद्रव्यमेव तत्। क्रियावत्त्वादेव नाकाद्यात्मकं। रूपवत्त्वादेव न मनोवायूस्प
 शरहितत्वाच्च न पृथु। अलं तेजो वेति। दशमं द्रव्यमिति प्राप्तेस्तत्कथं न वै वेति। न वस्तुतोऽस्य क्रिया
 वत्त्वरूपत्वे वा वाक्षुषप्रसंगतः। आलोकसहकारि एव वक्षुस्तत्र सामर्थ्यावधारणादित्युक्तं।
 न वेदमद्रव्यं रूपिद्रव्यं। रूपवतोऽस्तु त्तिरीयकत्वेन निरवयवस्य परमाणुतया अतो द्रियत्वापत्तेः।
 नाप्यनेकद्रव्यं द्रव्यं। स्पर्शरहितद्रव्यत्वेनानारब्धत्वात्। न नो वत्। न वरूपवत्तया स्पर्शो नुमास्यते। तद

व३

व३

न०२

व३

व०१

किं न मे

जाव ५

हि ५

॥ श्री ॥

॥ १० ॥

हितस्यापि पुरुषार्थहेतुत्वादाय तत्वात्प्राप्तमनसो नुपलभ्यमानधर्मस्य स्वयमनुपलभ्यमानवैयर्थ्यं
 देवारंभानुपपत्तिरिति संप्रतारूपवत्त्वस्याप्रागेवापत्यक्षत्वं प्रसंगेनापास्तत्वात् प्रत्यक्षत्वस्य
 बानुभवसिद्धत्वादित्येतत्सर्वमभि संधाय भगवान्मुनिराहाद्रमगुणकर्मनिष्पत्तिवैयर्थ्याद्वा
 वस्तुमदिति। सोपिकथमालो कर्मंतरेण प्रतियोगि स्मरणाधिकरणग्रहविरहे विधिमुखेन वाच्यं
 षडतिवेत्ता यद्गृहे हि षडपेक्षं वस्तु स्तदग्रहेपि तदपेक्षते। एवं तदितरवि सामग्रा सा कल्प्यं स्यात्। तदा
 लोकाभावेऽप्यलोकापेक्षा स्यात्। यदि आलोके तदपेक्षा स्यादिति न तत्तदस्ति। प्रसुतविरोध एवात
 स्मिन्नसति तदभाव एव न स्यात्। किं तदपेक्षेण वस्तुभा गद्येत। दिवावप्रतिषेधमग्निः प्रभा मंदुर
 लस्य ग्रहण एव देशांतरे तदभावश्च ह इति न किं विदनुपपन्नं। अन्यत्रापि न रात्रि मूर्तिसंधायो धर्मः

॥ १० ॥

कर ३

जा ५

कारग्रहः। रात्रिज्ञानं वनदिवसमप्रतिसंधाय। निरस्तैतद्दीपवर्तिरविरश्मिजालः कालविशेषो रा
 त्रिरित्युच्यते। गिरिदरी विवर्तिनस्तु यदि योगिनो न तिमिरावलोकि न स्तिमिरदर्शिनश्चेन्न न स्मृता लो
 का इति। अधिकरणमपि दृष्टमनुमितं स्मृतं वा। इहे दानी मंधकार इति प्रत्ययात्। विधिमुखस्तु प्रत्य
 योसिद्धः। न हिनमो प्रयोगद्वये विधिः। प्रलयविनाशावसानादिषु व्यभिचारात्। न अर्थान्तराभावे न वा
 कार्येऽपि प्रयोग इति तु समसमाधानं। अन्यत्राभिनिवेशोत्तरागतेः का गतिरिति वेत्तं भ्रान्तिः। स्वाविको
 गता वावका नुविधानानुपपत्तेः। प्रभातुल्यत्वेनेहः प्रभाप्रयेषु तत्त्वविशेषेषु द्वायादिवसेन स्यात्। शा
 पयेव तदभिभवे बहलतमेन मसितेषा मालोको न स्यात्। आलोको तरेण वाभिभवे द्वायाया अप्यु
 दुबो न स्यात्। तस्मादावरकद्वये गच्छति यत्र यत्र तेऽसौ सन्निधिस्तत्र तत्र द्वाया ग्रहणारत्य देशतानि
 बंधनो गतिभ्रम इति। कथं भावधर्माधारोपोऽभाव इति वेत्तं किं विदेत तत्सारूप्यतत्वा ग्राह्यं विहंतं नि

२५६४

कि० म०

॥ श्रीः ॥

॥ ११ ॥

बंधनं न त्वन्यत्तदृष्टं शुद्धः स्वाभावे सुखाध्यासोपसंयोगाभावे विभागाभिमत इति एतेन नीलि रोपे वा
स्वातः शुक्लभास्वत्वविशेषित सारूप्येण तदशेषोपपत्तेः न वै वंतर कृत्वा रोपप्रसंगोपि आरोपे
सति निमित्तानुसरणं न तु निमित्तमस्तीत्या रोपः अदृष्टादिकं वा न नियामकं मवसेयं स्मर्यमा
णं वै तदुपमा रोपते अरुतुल्यवन्न गृह्यमाणं तो न सहकार्यं चेद्वा बोधमाशंकनीयं धर्मिणि निरपेक्षं
त्वात् यद्येवमपि तं रूपं तमोनाभावस्तदिति विगमनायां को हेतुरिति चेत् उच्यते एषा तावदनु
भवस्थितिः तमो नीलं न तु नीलिमा तमः न वा रोपितेन वास्तवेतानीलि स्मा तमो बुद्धि व्यपदेशो स
मानाशौ सहप्रयोगानुपपत्तेः नीलो द्रव्यापरत्वे बुद्धि वर्मदिषु तमो बुद्धि रव्यपदेशप्रसंगाच्च
अवश्यभावाद्वा भावानुभवो निराशुं वनस्पध्रमस्यानुपपत्तेः न व तमः प्रत्ययो वा व्यपदेशो नील
प्रत्ययस्तु बाध्यते इति प्रत्ययवत् तस्माद्यत्र गुणक्रिया रोपस्तदेव कारणं न तु नीलिमेति सुष्टुते

॥ ११ ॥

न वै वेति ॥ गुणान्वितं गुण इति ॥ रूपादयः सप्तदशकं ठोक्ताः सूत्रकारेण अश्रुय गमसिद्धांत
न्यायेनात्मे पिसप्तसिद्ध गुणभावास्तत्र तत्र तेषां व्युत्पादनात् अतः अश्रुय गमेव व्युत्पादनविशेषा
त् तत्थावविभागस्तत्र नूनं रूपसंगंधस्पर्शः संख्या परिमाणानि पृथक् संयोगविभागोप
रत्वापरत्वे बुद्धयः सुखदुःखे द्वा द्वेषो प्रमत्तं शु गुणा इति हितं अत आह बहू संमुखिताः स
प्तेति अदृष्टं हेतुधर्मो धर्मयोः सौंख्ये धर्मा न त्वदृष्टं तं नाम सामान्यमस्ति कार्यकारणसं
ख्या न गुणविशेषलक्षणं तद्व्यवस्थापकं नाम जावात् तेन गुरुत्वद्वयत्वस्नेह संस्कार धर्म
धर्म शब्दादित्युक्तं भवति एवं कं ठो क्त्वा समुच्चयेन वैकतया वतुर्विंशति गुणा व्यवहर्तव्याः तथा
विधुद्धि विषयतया सारूप्येण न तु संख्यायोगेनाप्यथा वै तत्तथा न ह्यामः ॥ कर्मणि विभ
जते उच्यते ॥ अत्रापि न वै वेति स्पष्टार्थं विभागवचनादेव पंचत्वसिद्धेः आधिक्यमाशंक्या

हगमनग्रहणादितिकर्मपदार्थवैतदुत्पत्तीयं ॥ सामान्यविभक्तते । सामान्यमिति ॥ समानानां भावः
 स्वाभाविकोऽनागतुको वदनां धर्मः सामान्यमित्यर्थः । तथा च धर्मिणा बहुलधर्मस्यानागतुके त्वेविव
 हितेनित्यमेकमनेकवृत्तिसामान्यमिति लक्षणं सूचितं तद्विविधं दैविचं दर्शयति । परमप
 ॥ श्रीः ॥ र्वेति । एकव्यक्तिसमावेशे सतीति वार्थः । नैकव्यक्तिर्कसामान्यमस्ति । आकाशादेव स्यते । नान्यून
 नतिरिक्तव्यक्तिकमिति । बुद्धिरूपलब्धिज्ञानमित्यादिपर्यायस्थितौ । नमिष्टो व्यभिचारीति निष्क्रम
 ॥ १२॥ णप्रवेशनादि । जाति संकराय तौ । न सामान्यादि व्यक्तिकमनवस्थानात् । न त्वव्याघाता रसंघावेति ।
 तस्मात्परस्परपरिहारस्थिति विरुद्धं । अविरुद्धं तु परापरभावस्थितिनिर्णयः । परं व्यापकमपरं व्या
 प्यमित्यर्थः । प्रमाणं सूचयति । अनुवृत्तप्रत्ययकारणमिति । यदि सामान्यं न स्याद्विन्नेद्यनुगताकार्य
 त्वेन न स्यात् । द्रव्यगुणकर्मणामपि हि सामान्यद्वारेणैवानुवृत्तप्रत्ययहेतुत्वात् । परमुदाहरति ॥

नवेति । सात्ता सामान्यपरमिति अवहर्त्तव्यं । कुतो महाविषयत्वात् । द्रव्यत्वाद्विषयविषयत्वात् ।
 एवमन्यत्रापि पदपेक्षयाधिकविषयंतत्तदपेक्षयापरमिति व्यवहर्त्तव्यं । यथा सत्तेत्यर्थः । सा व
 सत्ता सामान्यमेव । ननु द्रव्यत्वादिवदि शेषोपि । कुतो नुवृत्तेरेवेति । ननु सामान्यादिभ्यो व्यावर्त्तमाना
 सत्ता यदि स्वाश्रयंतो न व्यावर्त्तयेद्द्रव्यत्वादिकमपि न व्यावर्त्तयेदविशेषात् । सत्ताया व्यक्तिस्वरूपमा
 नैवं गतया व्यक्त्यनियमाभावात् । बाधका तु सामान्याद्येतस्यास्यागः । सामान्यांतरस्याहिसंस्था
 नगुणविशेषकार्यकारणादिव्यंग्यतया तेषां वनियतत्वात् । न सर्वत्राभि व्यक्तिः । नहि वस्तु स्वरूप
 मेव सत्ता स्तु । नवगोत्वाद्यभावेपि यदि गौरिति प्रत्ययानुवृत्तिः स्वरूपतः स्यात्तत्तदाश्चादावपि स्या
 दितिवद्यदिसत्तेयाविनापिसत्सरिति प्रत्ययानुवृत्तिः स्वरूपतः स्यात्सर्वत्र स्यादिसनिष्ठापत्तिरिति
 वाच्यं । तदनुवृत्तेस्तदभावे पाष्टत्वात् । न प्रत्ययानुवृत्तेर्निमित्तमंतरेणानुपपत्तेः । नवविशेषात्

कौमुदी

॥ श्रीः ॥

॥ १३ ॥

वत्त्रिमितं। लक्षणमात्रं वा सामान्यमात्रेणैव प्रसंगात्। न हि विशेषां लुप्तं वा विहाय क्वचित् सामान्यानि व्यक्तिरस्ति। कथं तर्हि सामान्यादौ सत्सदिति प्रत्ययः। सत्तैकाग्र्यं समवाय्यादुणादिषु सुखाप्रत्ययवत्। अभावेऽपि तर्हि स्यादिति चेत् तान् तस्य सदिरुद्धतयैव प्रतीतेरिति। इत्यत्रापरां सत्तापेक्षया व्यविषयत्वात् तद्वेति। वस्तुर्थः। अपिः समुच्चये। अनुवृत्तेर्हेतुत्वादिति हेतुमत्तं कर्षति। सत्तायामंतेषु वैकैकनिमित्तवशादेकैका संज्ञा। इह तु निमित्तद्वयसमावेशात् संज्ञा द्वयसमावेश इत्यर्थः। एतद्व्याप्तादनप्रयोजनं साधयित्वा दोषमविष्पतीति॥ विशेषानाह॥॥ नित्येति। विशेषादिति बहुवचनेनानं व्यविबुद्धितं। केतेऽंत्याः अन्तेऽवसानेन वृत्ते संतीति यावत्। येनोपरे विशेषानसंतीत्यर्थः। सामान्यरूपेणोद्विष्टेष्वेवोपरे विशेषाः संतीत्यस्य तापरे। किंलेशेव वै शेषसमाप्यते। केतेन तत्तद्व्यतिरिक्तं नित्येति। अयमर्थः। नित्यद्वयेषु त

गुणादयो २ अ॥

॥ १३ ॥

यत्किं५

बुद्धिः५

वदाश्रयादिभिरेव विशिष्टबुद्धिरूपपुनरेतिततो धिकेषु विशेषेषु प्रमाणाभावः। नित्येषु द्वयेष्वप्यश्रितेषु समानतायेषु समानगुणकर्मसु भवितव्यं व्यावर्तकेनैव वर्मेण व्यावर्तत्वात्। न ये वंगुणादिष्वपि तत्कल्पनावकाशः। आश्रयविशेषेणैव तद्व्यावृत्त्युपपत्तेरिति। प्रमाणस्त्वनं तथा व्यवस्यते। ननु सामान्यान्ते वकानि वितथा भविष्यति गुणावाकिंपदार्थान्तर्कल्पनयेत्यत आह। तेवेति। वस्तुर्थः। अयमर्थः। तेषु न र्थद्वैकैकव्यक्तिवत्तयः कथं सामान्यरूपाः। अनेकवृत्तित्वेव कथमस्य तव्यावृत्तिहेतवः। गुणा अपि भवन्तः सामान्यवन्तः स्युः। तथाप्येतत् व्यावृत्तिहेतुत्वं व्याहृत्येतत्। अतो निःसामान्यास्तत्रावगुणत्वव्याघातः। तस्मादंत्यं न व्यपदेशाद्व्यावृत्तिबुद्धेरेव हेतुत्वाद्विशेषा एव विशेषानान्यत्रांतर्भूता इति। एकद्व्याः स्वरूपसं तद्वतिलक्षणं सूचितं निति। एवं निःसामान्यत्वेऽपि विशेषोपविशेयोपमित्यंगतव्यवहारउपाधेर्लक्षणं व्यापाधिरध्यवसेय इति॥ समवायस्यैकत्वाद्विभागेनास्तीति लक्षणमाह॥ अयुतासद्धानामिति॥ अयुताः

५२

प्रि ३

॥ श्री ॥

॥ १५ ॥

प्राप्ताश्च ते सिद्धाश्चेत्युत सिद्धाः प्राप्ता एव संति न विद्युः कदाचित् कदाचित् तेषां संबन्धः प्राप्ति लक्षणः समवायस्ते
न संयोगो व्यवहृते न संज्ञा स्यात् प्राप्ति पूर्व कत्वात् तथा वनि त्वा प्राप्तिः समवाय इति लक्षणं सूचितं भव
ति अज संयोगो गोभा वौच्यते समवाय स्यात् नित्यत्वेन प्रापदे नैव कदाचिदवकादि भाव लक्षणः संबन्धो न प्रस
ज्यते एतदेव स्पष्टयति आचार्यो धार हतानामिति स्वभावत आचार्यो धारणां नत्वा गंतुकेन धर्मैरेत्यर्थः प्र
माणमाह इति प्रत्यय हेतुरिति इह तं तु पुपटः इह पटेषु लोले इह गवि गोत्वमित्यादयः प्रत्यया संब
धमंतरेणानुपपद्यमानास्ते व्यवस्थापयंतो त्यर्थः अथा न्येपि शक्तिसंख्या सादृश्यादयः पदार्थाः किमिति
नोदिष्टा इत्यत आह एवमिति उक्तेन क्रमेण धर्मिणा मुद्देशः कृतो धर्मैर्विना धर्मी एव परं नोदिष्टाः शक्त्या
दाना मेष्टेवांतर्भावात् तत्राववक्ष्यामः यद्यपि सामान्यविशेषसमवायानां लक्षणमप्युक्तं तथापि तस्य
हाभ्युत्पादनादनुक्तकल्यतयोद्देशः कृत इत्युक्तिः यद्यपि धर्मी अपि च इदो नातिरिक्तं तैत आपित एव

॥ १५ ॥

विषय २

परस्परमंगतामापन्नाः परस्परविवेकायोपयुज्यंते इति पृथगुच्यं तद्वत्प्रियायवानाह ॥ वक्ष्यामपीति अपि
रन्नि व्याप्नो अस्तित्वं विधिमुखप्रत्ययत्वं प्रति यो ग्यनपेक्षानिरूपणत्वमिति यावत् अनिधेयत्वमनिधा
नायोग्यताश्चेन संगतिलक्षणः संबन्धः हेतुत्वं न योग्यता रूपरूपकभावसंबन्धः नन्वेतद्वयमवा
वेप्यस्तीति वेत् आस्तां नेह तरपेक्षया वैधर्म्यमिदं विवक्षितं अपितु षट्पेक्षया साधर्म्यं आश्रितत्वमा
धेयतास्वाभाविका सावन्ति तद्रूपेतास्तीत्यत आह अन्यत्रेति नित्यद्रव्यालिविहाये रंसाधर्म्यमित्यर्थः
ननु स समवायेषे न नास्ति ना समवायेषि समवायांतशभावोदाधारसंनिष्कृष्टत्वात् तथा ववक्ष्यामः
वकाशत्वं न विहाय निःक्रियत्वं समवायाद्देवधर्म्यमितरेषां साधर्म्यमाह इदानीनामिति समवायि
त्वं समवायलक्षणः संबन्धः अनेकत्वं स्वरूपभेदवकाशत्वं समवायादन्यत्वं इदं विहाय पपेवाना
माह गुणादीनामिति निर्गुणत्वं गुणाभावविशिष्टत्वं निःक्रियत्वं क्रियाया असमवायः इदानीनां त्रया

पिस्वभावतए ४

णाभितिसन्नासं वंधः समवायलक्षणः सामान्यविशेषादुभयत्वादयस्तद्वत्। निरुपपदेनार्थशब्देन द्रव्यायैदय
 स्वयमेवाभिधीयन्ते नापरे एव एव स्वसमयो वैशिष्टिकानो स्वशास्त्रे व्यवहारलाघवाय। यथा ध्यान धारणा
 समाधि त्रयमेकत्र संयम इति योगानुशासने। द्रव्यादित्रयं यत्वे कसमुदायाभिमिति विशेषः। तदिदमुक्तं
 ॥ श्रीः ॥ स्वसमयेति। धर्मधर्मकर्तृत्वेति। साधर्म्यद्वयस्त्वनयवकारः। धर्मकर्तृत्वमधर्मविहाया धर्मक
 र्तृत्वं धर्मविहाय। ननु ज्ञात्यादीनां कथं नैतत्। उच्यते। विहितनिषिद्धभावनाविशिष्टानां हि तद्देतुत्वं न
 ॥ १५ ॥ स्वरूपतः। नवभावनावेशो ज्ञात्यादिषु स्वरूपतो द्रव्यादिकमनंतभीष्य संभवति। निमित्तेना व्यापारत्वात्।
 अनित्यधर्मयोगेनाव्यापारित्वात्। नवज्ञानमात्रेण तेषां तदुपयोगोऽप्रियो गवदनिषेधात्। तस्मात्स्वाश्र
 यावच्छेदमात्रेणैवोपयुज्यन्त इति। कार्यत्वमभूत्वाभावित्वं अनित्यत्वं भूत्वा अभवित्वं मिह विवक्षितं।
 अत्र न्यथा कारणवतामेवेति नियमो न स्यात्। तदनपेक्षान्विहायेत्येवकारः। कारणत्वं ज्ञातधर्मतर

कार्यपेक्षया। अत्र न्यथापरिमाणं द्रव्यादिषु वच्छेदस्वयग्रहणं न नोपपद्यते। परिमाणं डित्यं परमाणुपरिमाणं। आ
 दिग्रहणात्पममहत्वं। अत्राप्यविगतं रूपरसगंधस्पर्शपिण्डाणां निहितं द्विपृथक् परत्वापरत्वानि। वि
 नश्यदवस्थद्वयसंयोगविभागवेगकर्मणि अंत्यः शब्दश्चरमः संस्कारोक्तं नव गृह्यते। द्रव्याश्रितत्वं व
 द्रव्यसमवायिकारणता एवं द्रव्यत्वादिसामान्यविशेषपरार्थयोरप्रसंगः। तथाप्यव्यापकमत्राहा अत्र न्य
 त्ति। नित्यद्रव्येषु पल्लवत्त्वं। नित्यगुणे अद्विष्टदृष्टं। नित्यद्रव्याणि नित्यगुणं श्रुतिविहाये विवक्षितं यसा धर्ममि
 त्यर्थः। आद्यो संयोगविभागो नित्यवर्गविविहाय गुणा समवायिकारणता वेति वार्थः। सामान्यादौ नमिति।
 स्वात्मसत्वं सत्ताविरहः। बुद्धि लक्षणत्वं बुद्धिमात्रं ममीषां लक्षणं प्रमाणं ननु द्रव्यादिवत्प्रमाणं तरमस्ती
 त्यर्थः। अनुवृत्तिबुद्धिर्वा वृत्तिबुद्धिरिहेति बुद्धिरित्येव हि सामान्यादौ प्रमाणं। अकार्यत्वमनादित्वा कथमि
 ति चेत्। अत्र न्यथास्वरूपव्याघातात्। सामान्यस्य कार्यत्वे व्यतिरेकसमवायिकारणता स्यात्। तथा वतदुत्पत्ति

विनाशयोऽतीत्युत्पत्तिविनाशप्रतिवृत्तिमित्रं समान्यरूपतां कृत्वा। अभेदे तु व्यक्तेः पूर्वमेव सत्त्वात् न त
 कारणकं स्यात्। एवं पूर्वतर पूर्वतमादि व्यक्तिभ्योऽपि प्राक्कादनादित्वं सामान्यस्य अन्यथा स्वस्वरूपमा
 द्यात्तरति। नित्यद्रव्याणां कदाविदिशेषाभावे व्यावृत्तिरपि निवर्त्तता तथा नद्रव्यसंकरः स्यात्। न न वस्वभा
 वसां कथं पुनरसां कथं स्वभावपरावृत्तिप्रसंगात्। ततः सर्वदेवासंकार्णित्वा सर्वदेवविशिष्टानां तत्ता
 दपरविविशेषाः। समवायेऽपि निःसमवायः कथं समवायिकारणविना भवेत्। न व न्या कथं न कार्यान्तरम
 र्थादा मतिक्रामेत्। कथं नोत्पत्तिरपि विनश्येत्। तथा व कथं नोत्पद्येतापि। भावस्याविनाशिनो नुत्पत्तेः सि
 प्रवायां तगभ्युपगमेव कथं न वस्थानापादयेत्। कथं न वापश्चादुत्पद्यमानः संयोगलक्षणप्राप्तौ स्व
 भावं न कृत्वात्। अत्रापि पूर्वका प्राप्तिरिति हितत्। नित्यसंक्षिप्ततया न भ्युपगमाच्चेति। तस्मात्सुष्ठु क
 सामान्यादौ तां वयाणामकार्यत्वमिति। अकारणत्वमात्रधर्मेतरकार्यपेक्षया। असा सामान्यविशेषव

त्वमपरसामान्यविरहः। सबसामान्ये धनवस्थानादिशेषेष्वपि सामान्यसद्भावे गुणत्वापत्तौ पुनः समान
 गुणेषु विशेषांतरपेक्षया मनवस्थानादेवा समवायस्यैकत्वात् समवायांतरापेक्षया मनवस्थाना
 दिति। नित्यत्वमनंतत्वात् तच्चाकार्यत्वात्। अनित्यत्वं कार्यं तथा व्याप्तं। सावसा सामान्यादिभ्यो व्यावर्त्तमानास्य
 व्याप्यमनित्यत्वमुपादाय निवृत्तते। अकार्यमपि हि यद्याकाशपरमाण्वादिसामान्यादिवानिर्दृत्तं
 स्यात्पुनस्तत्र स्यात्कारणाभावात्। ततस्तदभावे निराश्रयं किं विरपि न स्यात्। अर्थशब्द न निधेयत्वं स
 समर्थ शब्द न निधेयत्वं। वकाराकारणानिरपेक्षत्वमिति। उपलक्षणं वैतत्। अत्यदप्युहनीयं।
 तद्यथा। अनित्यधर्मत्वविशेषाणां मेव। नित्यत्वमकार्यत्वात् न मेव। अयोगिप्रसक्तत्वं द्रव्यादीनां व
 तुणा मेव। असमवायिकारणत्वं गुणकर्मणोरेव। असमवेतत्वं नित्यद्रव्यसमवाययोरेव॥ ॥ इदं
 नोद्रव्याणामेव साधर्म्यवैधर्म्यबाह्यपृथिव्यो व्यादीनामिति। किं तामिति त आहानवानामिति।

कि० ५०

मुत्तर ३

अपि रजिष्वाप्तौ। द्रव्यत्वयोगो द्रव्यत्वसमवायः। द्रव्यत्वमित्येतन्न वतिवक्तव्ये प्रयोगग्रहणमुपलक्षणनियमा
 र्थः। अपरिच्छिन्नदेशत्वात्सामान्यसमवाययोः कथमत्रैवेदेनान्यत्रेति प्रत्ययनियमरहितिके विबोध्यन्ति।
 तत्रैवेदेमत्रैवेति द्रव्यत्वं वर्तते। यत इत्युच्यते। अयमेव हि द्रव्यत्वस्य स्वभावो यदेतत्समवायमिति व्यंज्यते।
 देनाभिर्व्यक्तिभिः सह न रूपादिभिर्गुणत्वं वरूपादिभिराकाराद्यनपृथिव्यादिभ्यस्त्वारित्यादिवक्ष्यते।
 द्रव्यत्वमेव नास्ति गोत्वादिवदुपलब्धेरिति कथ्यते। नानाकार्याश्रयतोऽपलक्षणे न साधर्म्येणान्वयिते
 स्पसामान्यस्य सत्त्वादिसंस्थानान्वयिते गोत्ववदेव प्रतीतेः। अन्यथा कार्याश्रयत्वमपि सामान्यान्वि
 यतं न बन्धवन्तस्यात्। कारणत्वं हि सामान्येन नियम्यते कार्यत्वं वा तस्मात्तद्विक्रमबाधनात् बाधनात्
 पाधिकमिति शेषः। व्यक्तेरभेदस्तुल्यत्वं संकरोथा न वी स्थितिः स्तुपदानिरसं बंधो जाति बाधकसं
 ग्रहः॥१॥ व्यंजकधर्मानुपादाय जातिनिरकरणे गोत्वादिकमपि न स्यात्। न हि सास्नाद्यनवभासनेक

॥प्रो॥

॥१॥

वि२

वे३

॥११॥

त्व२

रा३

स्वविज्ञौरिति प्रत्ययानुवन्तिरस्ति तस्मादस्ति द्रव्यत्वं स्वात्मन्यारंभकत्वं। स्वसमवेतकार्यकारित्वं। स्व
 मवायिकारणमित्यर्थः। गुणत्वं गुणसमावायः। तदेतद्द्रव्यमिति तत्त्ववस्थापकं। द्रव्यत्वं तु द्रव्यानुहारनि
 मित्तमित्यवसेयं। कार्यकारणविशेषित्वं कार्यकारणयोरन्यतरेणापि द्रव्यज्ञातायं। न विदुः रुध्यत
 इत्यर्थः। अल्पविशेषवत्त्वेन द्रव्यज्ञातायं स्वैव संभवतीत्यर्थः। अथवा न्यत्रावयविद्वेभ्य इति भवि
 ष्यति। अनाश्रितत्वं वा धारेकस्वभावता। तिस्रस्तु द्रव्यत्वे सतीति बोद्धव्यं। वकारादिपर्ययेण विशेष
 यति द्रव्यत्वं मनि तद्रव्यत्वं वा न्यत्र निरवयवेभ्य इति। पृथिवीत्वादिकं। अनेकत्वं बहुत्वसंख्या। अपरसं
 तिः पृथिवीत्वादिकं। तद्वन्तानसमवायः। संस्कारवृत्तावेति द्रव्यव्यतितीत्यादि। क्रियासंदर्भद्वन्ताम्
 न्तत्वमसर्वगतपरिमाणयोगः। परत्वापरत्वे गुणविशेषो बन्धे तो वेगः संस्कारविशेषस्तद्वन्ताम्
 आकाशत्वादिसर्वगतत्वं सर्वेषु पूर्वोक्तेषु गतत्वं संबंधः। परममहत्वं प्रकर्षकाणां प्राप्तमहत्त्वं

नाश्रितद्रव्यत्व ४

रिमाणयोगः। नन्विमत्तापरिमाणमिति वेत्तुना संख्यागुरुत्वयोरपि तद्व्याख्यासंगतः। हस्तवितस्त्या
 दिपरिकल्पनाभावे परमाणुत्वस्याप्यभावप्रसंगात्। तदभावेपि परमस्त्वमेतत्परिमितव्यपारमा
 एुरिति वेत्तुना भावे परममहत्त्वापरिमितमेवाकाशादीनि कश्चिद्विशेषः। तस्माद्वस्तुवितस्त्यादिप्रक
 र्णनिकर्षवानि तरेज्योभावतः परस्परमनुवर्तने गुणविशेषः प्रत्यक्षसिद्धोदुरपद्रवः। तस्य
 यानिकर्षककष्ट्यापरमाणुत्वं तथा प्रकर्षककष्ट्यापरममहत्त्वमप्राप्तिः। सर्वसंयोगिसमानदेशत
 सर्वेषां संयोगिनां मूर्त्तीनां संयोगवत्याकाशादयो देशस्तेषां भावस्तद्वत्त्वं पूर्वमाकाशाद्येव सर्व
 मूर्त्तेषु वर्तते इत्युक्तं संप्रति तु नूवाकाशादिषु वर्तते इत्यप्येव न सत्यं। अथवा पूर्वमूर्त्तसंयोगाया
 काशादिषु वर्तते इत्युक्तं संप्रति मूर्त्ती एव न भः प्रभृतिषु वर्तते इत्यप्येव न सत्यं। वकाराक्रियापरत्वा
 परतवेगविरहः। पृथिव्यादीनामिति। नूनतमोपाधिकं सामान्यं। अथ जातिरेव तर्हि न स्यात्। तस्मात्

श्रीः
॥१८॥

॥१८॥

संज्ञकनियमाभावेन व्यक्तिनियमानुपपत्तेः। बहिर्निर्दिष्टग्राह्यविशेषगुणवत्तैव व्यञ्जकेति वेत्तुना तदा
 मूर्त्तत्वमपि जातिरेव स्यात्। अवच्छिन्नपरिमाणव्यञ्जकसामुद्रावात्। एवमस्तु को येष इति वेत्तुना।
 तिसंकरप्रसंगात्। तथाहि भनसिमूर्त्तत्वं न भसि नूनत्वं भिमिथपरिहारेण वर्तमानं पृथिव्यादौ स
 कार्यता। अस्तु तर्हि पृथिव्यात्वाद्यनेकनिबंधनपूर्वभूतशरीरादिवरिति वेत्तुना एकनिमित्तसंभवात्
 नेककार्यकल्पनवकाशात्। तस्माद्भूतव्यविषयाश्रयतया नूनानि प्रसिद्धानां व्युत्पत्तेः। इन्द्रियप्र
 कृतत्वमिन्द्रियोपादानत्वं। तच्च न भसो। वृत्तिरानवच्छिन्नकल्पनयोः पारमार्थिकं। अन्यथा भूतेभ्य इति
 वभासमानतंत्रे स्वतंत्रे वमनस एतद्देहमेव न स्यात्। प्रकृतिशब्दः स्वभावार्थो वा। तथा न भनो वक्ष्येदाय
 तन्निधिसिद्धवास्तुपदमनुसंधेयावाह्यैकैकेन्द्रियग्राह्यविशेषगुणवत्त्वं। बाह्येनानात्मगुणग्राहित्वे
 केकेन प्रतिनियतेन्द्रियेण साक्षात्कारिज्ञानसाधनेन ग्राह्यग्रहणयोग्याद्ये गंधादयो विशेषगुणाः

तापः स्मृतिः स्मृतिः सिद्धान्तः लेखः

नैः वृत्तिरेव नैः गुणाः यः

बाह्येन्द्रियग्राह्यविशेषगुणवत्त्वं

परस्परं व्यवहरेदहेतवस्तद्वत्त्वं। अत्र विवक्षा भेदेन बाह्ये कैकेन्द्रियग्राह्यगुणवत्त्वं वेति दृष्टम्। वतुर्णाष्टधिव्य
प्रेते जो वायुनांद्वारं भक्तं द्रव्यसमवायिकारणत्वं। स्पर्शवत्त्वं स्पर्शसमवायः। उपलक्षणं वेतत्। अत्रोत्तराण्यु
त्वमहत्वे स्थितस्थापकसंस्कारयोगः। शरीरेन्द्रियारंभकत्वं वेत्यपि दृष्टम्। त्रयाणां पृथिव्यप्रेतसोपसक्तत्वं
सुदृष्ट्या सुत्वं रूपवत्त्वं रूपसमवायः। द्रवत्वं द्रवत्वसमवायः। संभाव्यते वेतत्। द्वयोः पृथिव्युदकयोर्गुरुत्वं
कार्यपतनं व। रसवत्त्वं रसो माधुर्यं दिस्तद्वत्त्वं। आलोकप्रकाशत्वमभास्वरूपवत्त्वं वेति वार्थः। भूतात्मनोर्वै
शेषिकगुणवत्त्वं। स्वायत्तव्यवहारोपायिका वांतरसाभ्यामविशेषवत्त्वं। वैशेषिका गुणरूपादयो बुद्ध्यादयश्च त
द्वत्त्वं प्रत्यक्षगुणवत्त्वं। चित्तुदकात्मनो वदृशगुणवत्त्वं। संख्याशत्रेण साधर्म्यमेतत्। न व्यापकं पर
मेश्वरात्मन्यसंभवात्। तानये गुणविषयि। आशात्मनो हानिके कदेशवन्ति विशेषगुणवत्त्वं। क्षणिका आशु
तरविनाशिन एकदेशवत्तयो व्याप्यवत्तयस्तद्वत्त्वं। अत्रापि विवक्षा भेदेन कदेशवन्ति विशेषगुणवत्त्वं। क्षणिक
विशेषगुणवत्त्वं वेत्यपि दृष्टम्। आकाशे तादृशगुणः शब्दः आत्मनि बुद्ध्यादिः। दिक्कालयोः पंचगुणवत्त्वं सं
विशेषायम्वाभ्यव्यवहारगुणविशेषगुणाः

तानां पृथिव्यादीनां पंचानां आद
ननु गुणा विशेषतो विवक्षिताः। संभावितं वेतत्। धर्मः

४५

रूपापरिमाणपृथक् संयोगविभागपंचैव गुणाः दिशिकाले वा सर्वात्मनि मत्तं निमित्तकारणत्वं। तत्समवेतदि
त्वदिष्टं कादिसंयोगविभागवर्जं सर्वाण्युत्पत्तिमन्ति गृह्यते। तेषां निमित्तकारणं दिक्कालौ। न हि दिक्कालौ
नयेत्तं किं विदुष्यते। तथा व्यवपदिश्यते। दृष्टं तु नीजातश्रुतिगेहे जातो गोष्ठे जात इत्येति निमित्तमप्येहादि त
था व्यवपदिश्यते इति चेत्। तस्याधिकरणतया निमित्तत्वात्। न ह्यधिकरणप्रकारणकमिति। यद्येवं संप्रदानत्वं
नादृष्टद्वारा धिष्ठातृनपावात्मनामपि सर्वात्मनि मत्तं निमित्तकारणमस्ति। तत्कथमनयोरेवोपन्यास इति चेत्।
सत्याधिकरणतया तु सर्वात्मनि मत्तं निमित्तत्वं विवक्षितं। यथा हि दिक्कालौ पाथ्यधिकरणसर्वस्योत्पत्तिः।
नैव मात्रोपाधिकरणेति। परत्वापरत्वा नुमेयं वेति वार्थः। हितितेजसोर्नैमित्तिकद्रवत्वयोगः। आग्नियोगाग्निमि
त्तादुत्पद्यते। यद्रवत्वं तत्समवायः। सुवर्णं दोतैजसे ह्युत्पाद्यते। एवं विपर्यया सर्वत्र साधर्म्यं वैधर्म्यं ववा
मिति। एवमनेन न्यायेन साधर्म्यं यत्तदेव विपर्ययात्। वावत्तै वैधर्म्यं। वैधर्म्यं यत्तदेव विपर्ययात्। तदुवत्तैः साधर्म्यं।
अथवा साधर्म्यं विपर्ययोपपन्नं साधर्म्यं। वैधर्म्यं विपर्ययोपपन्नं साधर्म्यं। वैधर्म्यं स्वयमहितं वाक्यमध्यापकेन

याहं शिष्ये रिति। तद्यथा गंधवर्ती वै धर्मं ब्रूति। तद्विपर्ययां प्रवादीनां साधधर्मः। उक्तं कुलभूयोः साध
 र्मगुरुत्वं रसवत्वं तद्विपर्ययादि तरेभ्यो वै धर्मः। विपर्ययस्त्वितरेषां तेऽऽप्रभृतीनां मगुरुत्वं नीरसत्वं वा
 ॥ श्री ॥ एवमात्मानं विहाय परार्थं तमवेतनत्वं। मनोविहायानंतःकरणत्वं मनःकरणत्वं वा। अतो विहाय निः
 ॥ २० ॥ हृतं मकुटं वत्। तेऽविहायानुल्लेखमदकित्वं वा। उल्लोकोतिरनिलानामपाकः स्य र्शवत्वं। उल्लेखोतिर्यो
 रपाकः। उरूपवत्वं। दिक्कोलमनसो वेशेषिकगुणविरहः। वाय्वाकाशदिक्कोलमनसामतीदृयत्वं।
 आत्ममनसोः शरीरावच्छेदो न वृत्तिलाभः। वाय्वादीनां निरूपणं। आकाशादीनां स्पर्शरूपरसगंधा
 दीनामभूतत्वमित्यादि। तदेवमुक्तं हि मत्वादिनिर्द्वयं भितरेभ्यो विवेचिती न तु मध्यवर्तिभिरन्यविशेषो
 ॥ २१ ॥ भिरव्याप्रेः। नापि परस्परतोतिव्याप्रेः। किं तु कियोनपि विवेकः संभूतिर्न वेतावतैव कृतकत्वं। आवि
 कस्यतदवस्था तादातकुतो विवेक इत्यपेक्षाया माह। इहेदानीमिति॥ इह प्रकारेण इदानीं प्रवसरयासौ
 एकैकमिमेतावतैव वदितार्थं लेशश्च मत्तयोपादानं वीक्ष्यामि। यच्चिनीत्वानि संबंधात्